

Założenie rezydencjonalne

Założenie rezydencjonalne w Szczekocinach powstało od lat 70. XVIII w. (budowa pałacu 1775–1780) do lat 20. XIX w. (budowa kordegardy, ogrodzenia wnętrza zajezdnego, budynków folwarku), ale już w roku 1787 było zagospodarowane na tyle, że bez przeszkód przez dwa dni bawił tam król Stanisław August Poniatowski zaproszony przez Urszulę Dembińską. Inicjatorami budowy rezydencji byli małżonkowie Urszula i Franciszek Dembińscy. Projekt założenia przypisuje się związanemu z dworem królewskim Janowi Ferdynandowi Naxowi. W tym czasie miał on już za sobą samodzielną realizację co najmniej dwóch rezydencji: Sołtyków w Kurozwękach (1768–1772) i Malachowskich w Nałęczowie (1771–1775). Posiadał też wiedzę hydrotechniczną, m.in. w latach 1773–1775 badał spławność Pilicy i Warty, a w roku 1774

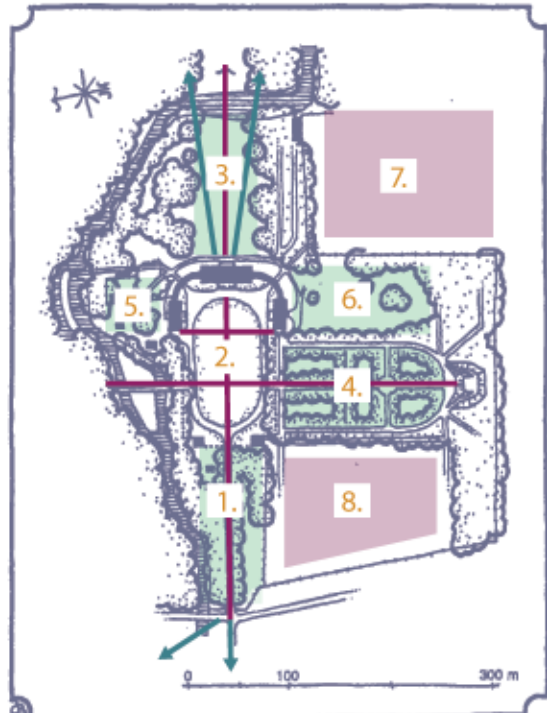

otrzymał tytuł Hydraulika Rzeczypospolitej. W Szczekocinach J.F. Nax przy udziale Franciszka i Urszuli Dembińskich stworzył jedno z pierwszych założeń swobodnego stylu arkadyjskiego o spokojnej, wyważonej i eleganckiej formie.

Nową rezydencję zlokalizowano w miejscu, gdzie właściciele Szczekocin zamieszkiwali już od połowy XIV w. – na niewielkim wzniesieniu położonym na wschód od miasta, oddzielnym od niego rozlewiskami Pilicy. Regularny, pięcioboczny kształt rezydencji uzyskano, budując tzw. *Regalówkę*, czyli kanał wyznaczający jej północno-wschodnią granicę.

Układ kompozycyjny założenia oparto na dwóch prostopadłych osiach kompozycyjnych. Oś główną,

o przebiegu wschód–zachód, wyznaczono jako rozciąganie osi symetrii pałacu. Na osi osadzono sekwencję trzech wnętrz kompozycyjnych: wnętrze z aleją dojazdową, wnętrze zajezdne (dziedziczenie) oraz wnętrze z wielką murawą. Drugą oś kompozycyjną – oś boczną (poprzeczną) – wyznaczono prostopadłe do osi głównej. Przecina ona zachodnią część wnętrza zajezdnego.

Legenda

- Osie kompozycyjne
- Powiązania widokowe

Podział funkcjonalno-przestrzenny:

1. Wnętrze z aleją dojazdową
2. Wnętrze zajezdne
3. Wnętrze z wielką murawą
4. Ogród geometryczny
5. Dziedziczenie kuchenny
6. Ogród przy oficynie gościnnej
7. Folwark pałacowy
8. Sad

obsadzoną przesadzonkami białymi oraz drogę łączącą podjazd z folwarkiem. Z nimi, już na terenie folwarku, mogły się znajdować niewielkie (sielankowe w wyrazie) obiekty gospodarcze, np. obórki. Być może w początkach XIX w. zostały zastąpione stajnią (nieistniejącą), rządówką (nieistniejącą) oraz wozownią. Zadrzewienia północnej części wnętrza miały charakter klombów tworzących zaciszne ustronia i niewielkie polanki. Znajdował się tam m.in. kopicie Olimp i altana kłono-wa. Nad strumieniem były przerzucone kładki, przy nich stały murywane kolumny zdobione kamiennymi wazami. Z parku były widoczne budowle folwarku zlokalizowane na północnym brzegu rzeki, m.in. młyn nad kaskadą wodną. W składzie gatunkowym zadrzewień występują przede wszystkim gatunki rodzime: wiąz, jesion, lipy, dęby, brzozy i graby. Kompozycja zieleni oraz budowle i artefakty nawiązujące do sztuki greckiej lub wzorowane na zabudowie wiejskiej tworzyły arkadyjski (sielankowy) wyraz wnętrza.

Wnętrze z ogrodem geometrycznym, sąsiadujące z dziedzińcem od południa, założono, opierając się na południowym fragmencie osi bocznej. Od wschodu i zachodu ograniczały je dwie aleje zewnętrzne. Wszyst-

kie aleje ogrodu miały formę bindażu. W południowej części ogrodu geometrycznego aleje zewnętrzne zbiegały się, tworząc łuk. Za nim usypano rozczłonowany kopicie zamykający aleję centralną ogrodu i równocześnie oś boczną założenia. Kwatery położone przy wnętrzu zajezdnym miały charakter parterów. Kwatery znajdujące się w sąsiedztwie kopca były urządzone

Południową część osi bocznej rozwinęto w ogród geometryczny, natomiast północny fragment zaakcentowano aleją prowadzącą do folwarku położonego na północnym brzegu rzeki. Kolejne dwa niewielkie wnętrza urządzone po zewnętrznych stronach oficyn. Na północ od oficyny kuchennej znalazł się dziedzińec kuchenny, na południe od oficyny gościnnej urządzone niewielki ogród. Pozostałe fragmenty założenia przeznaczono na cele gospodarcze: folwark pałacowy znalazł się w części południowo-wschodniej, sad zajął część południowo-zachodnią.

Wnętrze z aleją dojazdową o kształcie zbliżonym do trapezu nachylone jest ku zachodowi i północy do rozlewisk Pilicy. Budowa przecinającej go alei (przedłużenia ul. Senatorskiej) wymagała przeprowadzenia prac ziemnych, których śladami są skarpy formujące nieregularny, nachylony ku zachodowi taras. Początkowo wnętrze z aleją miało charakter niewielkiej

polany otoczonej roślinnością rodzimą – na skarpach jest zachowanych kilka starych jesionów i lip. Obecnie północną krawędź alei wyznacza szpalet ok. stuletnich klonów, a położoną na południe od alei polanę porastają lipy. Obszar został ogrodzony w latach 30. XX w. Wystrój ogrodzenia nawiązuje do wcześniejszego, otaczającego wnętrze zajezdne. Południową granicę obszaru wyznaczają budynki stajni i domu ogrodnika, wybudowane na szczycie skarpy pod koniec XIX w.

Wnętrze zajezdne było ośrodkiem życia dworu. Zostało ukształtowane w formie dużego prostokąta o płaskiej powierzchni. Od wschodu zamyka je pałac połączony ćwierćkolistymi, arkadowymi galeriami z oficynami bocznymi. W zachodniej części wnętrza

południową wyznaczono oś boczną, sygnalizowaną alejami wyprowadzonymi w kierunku południowym i północnym. Kordegardy stojące przy bramie zamykającej wnętrze od zachodu oraz słupy ogrodzenia wybudowano w latach 20. XIX w. Prosta aleja dojazdowa na terenie wnętrza zajezdnego rozwinęła się, tworząc podjazd otaczający duży owalny gazon. Dawniej na środku gazonu znajdowała się sadzawka. Przy podjeździe stały też słup do przywiązywania koni z kółkiem żelaznym, mosiężnym i srebrnym oraz dzwonek zwolujący np. na obiady. Sielankowy wyraz wnętrza uzyskano dzięki nieregularnie rozmieszczonej zieleni, m.in. otulającej pałac i oficyny. Bramy znajdujące się w galeriach pałacowych umożliwiały przejazd z dziedzińca na folwark pałacowy oraz na dziedzińec kuchenny i folwark położony na

północnym brzegu rzeki. Istniejący obecnie asfaltowy podjazd pochodzi prawdopodobnie z XX w.

Wnętrze z wielką murawą rozciąga się na wschód od pałacu. Od wschodu i północy ogranicza je kanał *Regalówka*, od południa przylega do zabudowań folwarku, zachodnią granicę wyznacza bryła pałacu. Oś główną kompozycji akcentuje duża łąka, zwana wielką murawą, otoczona miękkimi formowanymi zadrzewieniami. Opada ona łagodnie do bagnistej doliny Pilicy. Początkowo w perspektywie widoku ukazywały się meandry rzeki i łąchy pokryte łęgami. Obecnie wzrok zatrzymują zarosła łęgowe i tafla wody stawu spiętrzonego w dolinie. Wnętrze z wielką murawą i folwark pałacowy oddzielała od siebie zwarta grupa drzew kryjąca podwójną aleję

samym czasie na północ od niej powstał spichlerz. Aleja wyprowadzona z południowo-wschodniego narożnika folwarku łączyła rezydencję z lasem Gąszcze – dawnym zwierzyńcem.

Sad o układzie regularnym urządzone na nasłonecznionym łagodnym stoku, na zachód od ogrodu geometrycznego, na wysokości wnętrza z aleją dojazdową. Obecnie jest tam otwarta, trawiasta przestrzeń wykorzystywana do organizacji spotkań i wydarzeń miejskich.

W XVIII i XIX w. zespół rezydencjonalny otaczały od południa tereny rolnicze i leśne, od północy – przelomowa dolina Pilicy, a od wschodu i zachodu – mokradła. Na zachód od rezydencji teren się lekko wznosił. Tam na przedłużeniu osi głównej widoczne były rozmieszczone wzdłuż traktu do Szczekocin zabudowania Szczekocińskiego Przedmieścia. Nad nimi górowały wieże kościoła. W widoku w kierunku północno-zachodnim można było zobaczyć rysujące się w oddali zabudowania Zarzecka. Poprzedał je teren otwarty, przecięty drogą wijkącą się ku stojącemu na szczycie obiektowi sakralnemu. Na tym terenie Urszula Dembińska osiedlała sprawozdanych osadników. Obszar ten od 1824 r. zwany jest

Legenda mapy

— Granice założenia rezydencjonalnego w Szczekocinach	— Ulica Senatorska	— Układ wodny	2. Stara plebania
— Osie kompozycyjne założenia rezydencjonalnego w Szczekocinach	— Ulice	— Tereny zabudowane	3. Stara oberża
— powiązania widokowe założenia rezydencjonalnego z otoczeniem	— Dominanty przestrzenne	— 6. Tereny rekreacyjne	4. Kaplica
	— Architektura	— Dziedziczenie	5. Pałac
	— Park	1. Kościół	7. Młyn

Słowniczek

Bindaż (aleja sklepiona) – nasadzenia drzew (lip, grabów) wzdłuż ciągu komunikacyjnego; korony drzew rozpięte są na półkolistym rusztowaniu. Efekt sklepionej alei uzyskuje się w wyniku systematycznych zabiegów pielęgnacyjnych.

Boskiet – stylizowana imitacja lasu. Drzewa sadzone są regularnie lub swobodnie na kwaterach ujętych w szpalery.

Dziesięcina – danina stała uiszczana przez ludność Kościołowi katolickiemu w wysokości 1/10 produktów łowiectwa, hodowli, rolnictwa, ostatecznie na rzecz dziesięciny uiszczanej w zbożu. W XII–XIII w. była to dziesięcina snopowa, zwana wytyczną – co 10. snop zboża wytyczany w polu przypadał Kościołowi. Zanim nie wytyczono dziesięciny, nie wolno było zwieźć z pola urodzaju.

Geometryczne wnętrza ogrodowe – wnętrza charakteryzujące się regularnym rozplanowaniem i uformowaniem przestrzeni.

Lokacja – wprowadzenie określonych form organizacyjnych i prawnych w strukturę przestrzenną i formę zabudowy nowej jednostki osadniczej. Lokowane miasto powstawało w obrębie dawnej osady miejskiej, która to spadała do roli przedmieścia lub wsi. Czasem ludność przenoszono do nowego miasta wytyczonego według określonego planu urbanistycznego, z rynkiem w centrum i wychodzącymi od niego prostopadłymi ulicami. Podstawą ustrojową miasta był dokument lokacyjny zawierający m.in. nadanie prawa miejskiego, przywileje udzielone wójtowi, nadanie prawa targu.

Ogród geometryczny – ogród, w którym w całej kompozycji dominuje rygor geometryczny (regularne rozplanowanie i uformowanie przestrzeni).

Ogród swobodny – ogród lub park, w którym przeważa różnorodność kształtowania z pominięciem rygoru geometrycznego, kompozycja naśladuje naturę.

Oś kompozycyjna – linia, na której są rozmieszczone kolejne elementy kompozycyjne ogrodu. Wyróżnia się osie główne i boczne (poprzeczne). Te ostatnie są usytuowane pod kątem prostym lub ostrym w stosunku do osi głównej. Osie stanowią szkielet przestrzenny ogrodu.

Parter – ozdobna geometryczna kompozycja ogroduwa urządzone na płaskiej odkrytej powierzchni, z motywami dekoracyjnymi, często o skomplikowanym narysie.

Prawo patronatu – rozumiano przez to ogół przywilejów i obowiązków przysługujących katolickim fundatorom kościołów lub beneficjów oraz tym, którzy od nich to prawo mają. Uprawieniem prawa patronatu było prawo prezenty, tj. wyznaczenia kandydatów na wakujące beneficje. Wyposażenie w prezentę zwłaszcza świeckich fundatorów było wyrazem wielkiej wdzięczności Kościoła za dary uczynione na cele pobożne, m.in. przekazanie ziemi pod budowę kościoła, jego wybudowanie, wyposażenie, a następnie sprawowanie opieki.

Styl arkadyjski – styl, w którym swobodna kompozycja roślinna jest rozmieszczona na kanwie klasycznego układu osi, a siedziba mieszkalna (pałac) położona „między dziedzińcem i ogrodem” stanowi dominantę założenia. Pałac jest umieszczony zawsze powyżej swobodnych wnętrz ogrodowych i układu wodnego. Kompozycje stylu arkadyjskiego charakteryzuje umiar oraz zręczność i wdzięk w łączeniu przyrody z architekturą. Budowle ogrodowe naśladują architekturę grecką lub rustykalną (wiejską), często mają formę ruin. Od lat 70. XVIII w. styl arkadyjski stał się najczęściej naśladowanym wzorem dla ogrodów zakładanych w Europie i Polsce.

Swobodne wnętrza ogrodowe – wnętrza, którego kształt wynika z zastosowania swobodnej, niegeometrycznej kompozycji. Jest charakterystyczne dla ogrodu swobodnych (krajobrazowych).

Wnętrze ogrodowe – charakterystyczna w sensie kompozycyjnym, zazwyczaj autonomiczna część ogrodu (parku), pełniąca określoną funkcję. Ma zdefiniowany kształt kompozycyjny z czytelnymi ścianami stawiącymi formalne lub umowne oddzielenie od pozostałych części ogrodu. Ogród jest zespołem wnętrz ogrodowych.

Założenie rezydencjonalne – zespół obiektów mieszkalnych, gospodarczych i kompozycji ogrodowej (parkowej) powiązanych przestrzennie, funkcjonalnie i formalnie w jedną nierozdzielalną całość. A.G., M.W.

Notatnik

